

Політичний ідеал в синергетичній теорії соціального добору

*Слободянюк А. В.,
викладач,
Корнієнко В. О.,
канд. історичних наук, доцент
(Вінницький національний
технічний університет)*

Синергетика (від грец. *synergos* — спільнодіючий) науковий напрям, в якому шляхом міждисциплінарних досліджень виявляють закономірності функціонування систем, що самоорганізуються. З цим напрямом пов'язана сучасна наукова революція (в першу чергу у природничих науках). Суть його полягає в тому, що раніше для вивчення різних систем застосовувався математичний апарат лінійних диференціальних рівнянь, а в синергетиці головними стали нелінійні диференціальні рівняння. Перехід до більш складних видів рівнянь дозволив більш точно і адекватно описувати і вивчати різноманітні процеси і системи у природі, техніці, відкрити нові закономірності у їх перебігу та розвитку.

Разом з тим, останнім часом широку популярність завоював синергетичний підхід і до соціальних явищ, хоча він поки в багатьох випадках не виходить за рамки філософської публіцистики [1; 2; 3]. Необхідність, пов'язана з виходом на більш широкі аспекти вивчення суспільства диктує, у свою чергу, необхідність правильного з'ясування основних моментів даної теорії.

Насамперед, центральною проблемою синергетики є взаємовідношення порядку і хаосу. Різні типи порядку і хаосу досить нестабільні і мають тенденцію переходу у свою протилежність: порядок може переходити в хаос, а хаос — у порядок. Суть подібних метаморфоз пов'язана із пошуком усталеності, тобто такого стану, коли переходить системи з одного стану в інший припиняються. Можливість синтезу порядку і хаосу вбачають у так званій дисипативній системі (дисипація — розсіювання речовини й енергії), що здатна сполучити порядок з хаосом. Суть зводиться до того, що в її рамках упорядкована структура не може існувати без неупорядкованої. Порядок і хаос у даному випадку не виключають один одного, а доповнюють [4]. Подібним чином будь-яке суспільство, соціальна група як, власне, і будь-яка людина окремо представляють певну дисипативну систему. Загальне між ними існує в тому сенсі, що ступінь синтезу порядку і хаосу, що обумовлений прагненням до максимальної стійкості, пов'язаний із розвитком. У даному значенні він має універсальний характер, однаково прийнятний як для соціальних, так і для біологічних і інших життєвих явищ [5].

Синергетику розглядають як теорію утворення нових якостей [6]. Підстави для цього бачать у тій обставині, що вона пояснює строго математично, яким чином відбувається розгалуження старих якостей на нові. Це так звана теорія біфуркації (від англ. *fork* — виделка). Ієрархізація, розгалуження і

формування нового типу зворотного зв'язку утворюють у сукупності те, що в теорії дисипативних систем прийнято називати самоорганізацією. Цей процес відрізняється від процесу організації тим, що його сутність пояснюється природою самої системи (а не дією зовнішніх факторів). Систему називають такою, що самоорганізується, якщо вона без специфічного впливу ззовні знаходить якусь просторову, тимчасову чи функціональну структуру. Викладена синергетична теорія трактує добір як універсальний механізм розвитку будь-якої дисипативної системи. Оскільки суспільство є подібною системою, то ця теорія не може не бути застосованою і до розвитку суспільства.

Яке ж місце політичного ідеалу в даній синергетичній теорії?

Почнемо з того, що безліч можливих соціальних структур утворюються соціальними біфуркаціями, у ролі яких виступають соціальні кризи, що спостерігаються періодично в будь-яких суспільствах. Суспільство, як соціальна система, в цьому випадку знаходиться в хитливому стані. Соціальна криза відіграє роль глобальної біфуркації, що визріває зазвичай на протязі кризових ситуацій (локальних біфуркацій). Ці останні мають відношення як до окремих соціальних інститутів так і до конкретних людей. Хаотична безліч локальних криз, як правило, буває, пов'язаною зі зміною поколінь. Зокрема, локальні вогнища нового виховання, що властиві новим поколінням, зазвичай приходять у суперечність зі старою системою управління, через що в суспільстві поширюється число осіб, незадоволених існуючим режимом. Цікаво відзначити думку Дж. Міля про те, що історичні цикли необхідно вимірювати "інтервалами в одне покоління, протягом кожного з яких нова група людських істот одержує освіту, прощається з дитинством і опановує суспільством" [7].

Більшість дослідників, серед котрих такі відомі авторитети як Ортега-і-Гассет, А. Токвіль, К. Мангейм та ін., вважають, що головною рушійною силою політичного часу виступає життєвий досвід поколінь. А. Токвіль вважав, що в демократичних націях кожне покоління — це новий народ. Ортега-і-Гассет бачив у кожному новому поколінні "чергову інтеграцію соціального організму", "точку опори, від якої залежить рух історичної еволюції".

Спираючись на концепцію покоління, можна припустити, що ритм політичного часу в кожній цивілізації залежить від життєвого ритму покоління, що панує на політичній сцені і керується певними політичними ідеалами. Виникаюча невідповідність старої соціальної структури новим соціальним елементам породжує в суспільній свідомості сукупність уявлень про можливі варіанти іншого структурування суспільства. Отже, кризовий стан суспільства припускає об'єктивне виникнення набору нових можливих соціальних структур, реалізація кожної з яких може відновити утрачену відповідність між глобальною структурою соціальної системи і її елементів. Тут і виникає проблема вибору, причому тепер вона торкається вже не несвідомих дисипативних систем, а конкретних людей із усіма їх ідеями, думками і переживаннями. Як показує досвід історії, специфіка соціального

вибору полягає в тому, що його функцію виконує в кінцевому рахунку боротьба різних конфліктологічних соціальних ідеалів. Саме зіткнення цих ідеалів визначає те, яка саме з можливих структур соціального устрою буде обрана і реалізована. Тут відразу звертають на себе увагу два моменти.

По-перше, боротьба ідеалів не завжди зводиться до чисто уявного зіткнення деяких суб'єктивних образів, а припускає соціальну конфронтацію їхніх носіїв у вигляді живих людей, готових заради реалізації своїх ідеалів піти навіть на крайні жертви. Звичайно, за ідеалами стоять певні інтереси — як духовні так і утилітарні. Але зіткнення ідеалів більш точно описує суть боротьби, тому що ідеал прямо показує, як повинен бути перетворений політичний режим.

По-друге, результат соціального добору біфуркаційних можливостей залежить не тільки від якісного, але і кількісного співвідношення сил носіїв різних ідеалів. Тому результат добору може бути зовсім несподіваним для носіїв всіх ідеалів: він може не відповідати жодному з них.

Існують і різні підстави в суперництві між ідеалами починаючи від принципової непримиренності між ними і закінчуючи принципами синтезу або компромісу. Успіх у використанні того чи іншого принципу залежить від співвідношення сил між носіями ворожих ідеалів. Якщо один носій ідеалу (скажемо, яка-небудь політична партія) значно перевершує по силі іншого носія ідеалу, то принцип непримиренності принесе їй успіх, а принцип компромісу варто розглядати як невдачу. І навпаки, для більш слабкої політичної сили керівництво принципом непримиренності веде до явної поразки, а принцип компромісу може дозволити їй зберегти наявні позиції.

Боротьба за ідеали в дійсності дуже нагадує варіанти фільму "Назад у майбутнє". Але відносно цього майбутнього, з яким пов'язуються ідеали, справа обстоїть зовсім інакше. Тут будь-які фактори, від яких залежить співвідношення сил і принципи їхньої взаємодії, ще не затребувалися, а тому і співвідношення сил і його принцип однозначно не визначені. Через соціальні біфуркації однозначне пророкування майбутніх соціальних змін тут неможливе, а може бути даний лише ймовірний прогноз (огляд можливих сценаріїв розвитку подій і оцінка імовірності таких сценаріїв). Однак завжди існує можливість перетворити прогноз у пророкування і підтвердити це пророкування, говорячи фізичною мовою, експериментально. Для цього треба так уплинути на співвідношення сил ідеалів, що протидіють одне одному, і на принцип їхньої боротьби, щоб склалося співвідношення сил і був прийнятий принцип взаємодії, який би забезпечив вибір бажаної біфуркаційної структури (кращого сценарію розвитку подій). Якщо теорія і практика співпадуть, то можна буде сказати, що пророкування підтвердилося. При цьому ніхто не наважиться стверджувати, що це випадковий збіг. У цьому і складається соціальний експеримент. І уся світова історія являє собою ланцюжок таких експериментів.

Корисно зауважити, що і детальний кількісний аналіз локально-часових історичних тенденцій, що здійснюється у наші дні в соціально-економічній і політичній історії, приводить до більш поглибленого, ніж на якісному рівні

аналізу, вивченню історичних альтернатив відносного практичного втілення політичного ідеалу. Статистичний прогноз, робінзонований у минуле, дозволяє сьогодні одержати кількісний індикатор ролі тих чинників, що викликали зміну якихось тенденцій і відповідно наблизити відповідь на питання про те, чи було припинення функціонування тенденції випадковим або закономірним явищем. Пророкування тут, безперечно, відрізняється від пророкувань у хімії, чи у фізиці. Там таке "приписування" даних експерименту під теоретичне пророкування є зовсім неприпустимим (пригадаємо хоча б, як "вираховував" деякі елементи своєї таблиці Д. Менделєєв). Тому що в першому випадку ми порушуємо питання щодо дійсної єдності необхідності і випадковості, що уже реалізовані, а в другому - щодо можливої єдності необхідності і випадковості, що ще не реалізовані. Через те, що майбутнє переходить у минуле, немає нічого дивного в тім, що осмислене стосовно майбутнього питання згодом стає безглуздим. Однак завжди можна сказати, що при іншій співвідношенні сил у минулому вибір міг би бути іншим.

Виходячи з цього, синергетична теорія добору дає досить логічну відповідь на питання про існування і критерії соціального прогресу. З погляду цієї теорії останній являє собою ланцюг таких мутацій соціальної системи, за яких досягається велика ступінь реалізації деякого загальнозначущого ідеалу. Саме ступінь реалізації ідеалу, як видається, і є критерій переходу від менш "досконалого" до більш "досконалого" стану суспільства. Звідси стає очевидним, що *не може бути ніякого "об'єктивного" критерію соціального прогресу, незалежного від соціальних ідеалів*. Хоча слід зауважити, що існують цивілізації, котрі живуть політичними ідеалами минулого, вони звернені назад — до подій і традицій свого минулого. Інші — тісно пов'язані з дійсним, вони живуть сьогоднішнім і в ньому знаходять джерело своєї енергетики. Треті живуть політичними Ідеалами майбутнього. Для них особливо магічним значенням наділене слово "завтра". Прийнято вважати, що американське, російське, українське суспільство має переважно перспективну орієнтацію, китайське суспільство використовує дійсне як центральну точку, із котрої потім існування розтікається в обидві сторони, а індійське суспільство живе ідеалами минулого.

У той же час усередині кожної цивілізації також існує диференціація: різноманітні етнічні, релігійні і професійні групи можуть вибирати свій тимчасовий ідеал. Як відзначає П. Штомпка, в американському суспільстві середній клас орієнтований на майбутнє: він прагне до досягнень і кар'єри і готовий відкласти негайну винагороду на завтра. Також орієнтовані представники більшості професій, оскільки реалістично оцінюють час. Але окремі регіони або патріархальні сім'ї живуть своїми спогадами про минуле [8]. Нарешті, маргінальні прошарки суспільства — жебраки, безхатченки, безробітні — живуть винятково сьогоднішнім [9].

Разом з тим, щодо сутності прогресу, можна цілком вірною вважати таку точку зору. Якщо, наприклад, політичним ідеалом для громадян нашого суспільства є демократія, то політичним прогресом варто вважати перехід від

тоталітаризму до демократії; а якщо ідеалом є авторитаризм чи тоталітаризм, то політичний прогрес будуть бачити в переході від демократії до цих форм політичного режиму.

З іншого боку, синергетична теорія робить зрозумілим те, чому в суспільстві періодично втрачається віра в прогрес. Справа в тім, що для "прогресивного" розвитку суспільства потрібно реалізація в процесі розвитку певного політичного ідеалу. Але це можливо тільки тоді, коли у взаємодії ідеалів з'являється найбільш впливовий, домінуючий політичний ідеал, що накладає свій відбиток на весь суспільний розвиток. Який він сьогодні в нашому суспільстві (якщо взяти до уваги наявність більше сотні політичних партій, кожна з яких претендує на реалізацію свого політичного ідеалу)? У суспільстві все більше стверджується негативне ставлення до цього «настирливого» політичного плюралізму. Сформувався песимізм із приводу самої можливості виходу із наявної ситуації в силу її незвичайності для нашої свідомості. Але чи так вона незвичайна? Звертаючись до історії без особливих зусиль можна знайти широкий спектр подібного роду ситуацій. Оптимізм уселяє те, що вирішення цього різноманіття, як правило, в історії зводилося до небагаточисельних типів виходу з подібних станів.

Отже у випадку деякої рівнодіючої безлічі ідеалів говорити про реалізацію певного ідеалу не приходиться, і критерій прогресу стає розмитим і невизначеним. Коли ж відносна рівновага ідеалів порушується і з'являється домінуючий ідеал, віра в прогрес відновлюється з тією же силою, з якою її було втрачено в часи «розброду і хитань». Тому навіть дія деякого закону (назвемо його законом Інтеграції ідеалів) можна інтерпретувати як ідеалізацію безлічі приватних ідеалів. Її результатом повинний стати певний загальнолюдський Ідеал, який може навіть претендувати на статус ідеалу абсолютного. Його реалізація одночасно повинна означати кінець часів «розброду і хитань» а також поступове зникнення соціальних протиріч. У свою чергу реалізація цього абсолютного ідеалу повинна привести до утворення деякої граничної дисипативної системи, для якої буде характерний повний синтез порядку і хаосу, тобто, такого порядку, що буде стійким щодо абсолютного хаосу в суспільстві.

Перелік посилань

1. Бранский В.П. Теоретические основания социальной синергетики // Вопросы философии — 2000 — №4. — С.112.
2. Назаретян А.П. Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры. Синергетика исторического процесса. — М., 1996.
3. Карери Д. Порядок и беспорядок в структуре материи. — М., 1985.

4. Ахромеева Т. С., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. Парадоксы мира нестационарных структур // Новое в жизни, науке, технике. Математика, кибернетика. — М., 1985. — С. 29.
5. Николис Г., Пригожий И. Самоорганизация в неравновесных системах. — М., 1979. — С.22.
6. Хакен Г. Информация и самоорганизация. — М.,1991. — С.45.
7. Mill J. A system of logic. Book 6.— P.3.
8. Штомпка П. Социология социальных измерений. — М., 1996. —С. 75.
9. Мудрагей Н. С. Идеал — проблема выбора, или Воля к разуму // Вопросы философии. — 1995. — № 9.